

Åsa Wikforss: *Alternatív tények. A tudás és ellenségei.* Typotex, 2021; ISBN: 9789634931409

„Mivel a meggyőződéseink többsége másoktól származik, gyakran már arról is csak egészen homályos elképzeléseink vannak, mitől jogosak ezek a meggyőzések.”

„A nyelv segítségével nemcsak felhalmozhatjuk a tudást, de terjeszthetjük is, és hamis meggyőződéseket is bebetonozhatunk.”

„A képességeink és az önbizalmunk fordított arányban állnak egymással.”

„A vérbeli összeesküvés-elméletek ismertetőjegye éppen az, hogy a híveik minimális bizonyítékokra alapozzák a teóriáikat, és hajlamosak ezeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint az ellenük szólóknak – ráadásul az a feltételezés húzódik meg a háttérben, hogy az ellenük szóló bizonyítékok valójában az összeesküvés részei, ami miatt az elméletet lehetetlenség tesztelni.”

„Nem csak a hamis információk jelentenek fenyegetést.

A valóság összetett, és az egyszerűsítések csak szítják a tudásrezisztenciát, mert könnyű kétségbe vonni őket.”

(Forrásmegadás nélküli idézetek a könyvből, kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

A tudás ellenségei: a modern társadalmak és piacok működési módjával ez roppant fontos és tovább növekvő jelentőségű téma, a könyv pedig pompás intellektuális kalandtúraként járja körül.

Vészterhes szcenárió: „Gőzerővel folyik a vita a valóságról. Elárasztanak minket az álhírek, az összeesküvéselméletek, a féligazságok. Terjed a tudományellenesség, a szakértelem haláláról beszélnek. A világ nagyhatalmait olyan politikusok vezetik, akik fittyet hánynak az igazságra, megosztottságot teremtenek, és tevékenyen hozzájárulnak a félretájékoztatáshoz, valamint a tudományos intézményeinkbe vetett bizalom aláaknázásához. A legszilárdabb tudás sincs biztonságban a tudás ellenségeitől – lehet, hogy a Föld mégis lapos? Az igazságon túl, az alternatív tények korában élünk. Az alternatív tények kifejezés egyfajta szimbólumává vált a körülöttünk zajló folyamatoknak.” – Ezekkel a súlyos megállapításokkal indul Wikforss előszava.

A könyv célja: „Megpróbálok filozófiai és pszichológiai szempontból elmagyarázni, milyen veszély fenyegeti a tudást, és rendelkezésre bocsátani az annak leküzdéséhez szükséges eszközöket. A filozófia lesz a kiindulási pont. Megvizsgáljuk, mi a tudás (merész vállalás, egészen aligha beteljesíthető – Osman P.), miért olyan nehéz eljutni az igazsághoz (hasonlóképp! – Osman P.), és miért nincsenek alternatív tények (első és második fejezet). Arról is szó lesz, miért esünk mi, emberek olyan könnyen áldozatul a hazugságoknak, és mely pszichés mechanizmusok miatt utasítjuk el a megszerezhető tudást (harmadik fejezet). Ezek a mechanizmusok egyfajta belső ellenségek, amelyek miatt nem tudunk tisztán és érzelemmentesen gondolkodni, és amelyek veszélyes párost alkotnak a tudás külső ellenségeivel: a tudatos hazugságokkal, a félretájékoztatással és a propagandával (negyedik fejezet). Nagy kérdés,

mit tehetünk, hogy megvédjük magunkat attól, ami körülöttünk zajlik. Az oktatásnak természetesen központi szerepe lenne ebben, de sajnos okunk van azt feltételezni, hogy a svéd iskolarendszer nincs eléggé felvértezve, hogy szembenézzon a tudást fenyegető veszélyekkel (ötödik fejezet). Végezetül szót ejtek róla, *hogyan birkózzunk meg a tudás ellenségeivel.* Nem túlzás azt állítani, hogy *ez korunk egyik legnagyobb kihívása,* és mindnyájunknak tennünk kell érte. *Mert a tudás igenis számít.* Persze mindenkinek joga van azt hinni, amit akar. *De ha az ember azt hiszi, amit akar, és nem azt, amit jó oka van hinni, akkor lemond a tudásról, és ennek meglesznek a következményei.* – Megbirkózni a tudás ellenségeivel? Ez alighanem nehezebb, mint az emberiség összes többi célkitűzése megbirkózni a Gonosszal, mert a tudás e könyv témáját alkotó ellenségei a különféle Gonosszal ellentétben nagyon is igaziak. Nem valamiféle misztikus rossz hajtja őket, hanem erős valós érdekek, és ennek megfelelő a fegyverzetük: a mindenkor legmodernebb eszköztáruk, beleértve természetesen az eszméik és nézeteik terjesztéséhez szükséges tőkét is. A misztikus Gonosz ellen a lélek szilárdságával, esetleg jóssággal lehet harcolni – ezzel az ellenséggel szemben viszont mindenkor elsőosztályú felkészültség: tudás és technika kell. Ehhez igyekszik segíteni Wikforss is.

Ki ő, mennyire vehető komolyan? A Stockholmi Egyetem elméleti filozófia professzora, 2019-ben a Svéd Akadémia tagjává választották, amely így mutatja be őt és könyvét: „Wikforss igen keresett oktató Svédországban és külföldön. Az utóbbi években bekapcsolódott a tudományokat népszerűsítő fórumok munkájába. Ezzel a könyvével és rádió-előadásaival széles ismertséget nyert, és hozzájárult, hogy Svédországban jelentősen megnőtt az érdeklődés a filozófia iránt. A 2019–2020-as iskolai évben mintegy 110 ezer gimnáziumi tanuló kapta meg e kötetet.”

A *Wikipedia bemutatójából*: „Az elme, a nyelv és az ismeretelmélet közös területének filozófiáját kutatja, és sokat publikált ennek különféle kérdéseiről. Számos nemzetközi kutatói hálózat és bizottság tagja. E könyve igen nagy hatást keltett Svédországban. 2017-es megjelenését követően, 2018-ban száznál több nyilvános előadást tartott otthon és külföldön, amelyekben a tudásról és az azzal szembeni ellenállásról beszélt. Gyakran vesz részt ilyen vitákban, írásban, tévében és rádióban.”

Nem állítanánk, hogy mindenben harag és részrehajlás nélkül szól. Elég vehemensen veti bele magát és mondandóját aktuálpolitikai kérdésekbe, nagy lelkesedéssel, sűrűn pocskondiázza pl. Trump elnököt, ettől azonban a tudás körül, valamint az elmék megnyeréséért folyó harcról szóló mondandója nagyon is érdemes a figyelemre.

„Ez a könyv kísérletet tesz rá, hogy leküzdje ezt a csüggedést, bátorságot és bizalmat adjon. Igenis szembe lehet szállni a koholmányokkal és az alaptalan kijelentésekkel, le lehet lépni a hazugságot és a ködösítést, rá lehet találni a megalapozott és kristálytisztá tényekre. Vannak megbízható források és jól működő tudományos intézmények, és mindent el kell követnünk, hogy támogassuk őket. A tudást sok támadás érte a történelem folyamán, de mindig győzedelmeskedett. Végére is az ember racionális állat, ahogy Arisztotelész mondta.”

A modern közgazdaságtan egyik erőteljesen felívelő ága, a viselkedés-gazdaságtan viszont arra a megállapításra jutott, hogy az ember, legalábbis gazdasági viselkedésében, gyakorta cselekszik irracionálisan. Wikforss ezt így kezeli:

„Fontos különbséget tenni a filozófusok által elméleti és gyakorlati racionalitásnak nevezett jelenségek között. Az előbbi az elméleti tudásunkkal függ össze. Arról van szó, mit racionális hinni. Azt, amire jó okunk van. (Visszatérő, meglehetősen sikamlós kritérium ez a 'jó ok'. Röggvest ez után is jön – Osman P.) Azt viszont irracionális hinni, amit jó okunk van nem hinni. Ha pedig valamit nincs okunk sem hinni, sem nem hinni (vagy mind mellette, mind ellene ugyanolyan erős okok szólnak), akkor az a racionális, ha nem alakítunk ki szilárd meggyőződést a kérdésben. A racionalitás és az igazság összefügg, de két külön dolog. Jó okkal hinni valamit, azt jelenti, hogy olyan bizonyítékok alapján hisszük, amelyek valószínűvé teszik. De ahogy azt az első fejezetben már kifejtettem, az is lehetséges, hogy jó okkal hiszünk valamit, mégis tévedünk. Szóval az is teljesen racionális lehet, hogy tévesen vagyunk meggyőződve valamiről. Ugyanakkor gyakrabban tévedünk azért, mert nem vagyunk racionálisak, és rossz okokban hiszünk.”

Témája és mondandója szó szerint döntően nagy gyakorlati jelentőséggel is bír. A tudás ugyanis irányt ad, irányt a döntésekhez, a cselekvésekhez, a választásokhoz – a fogkrémtől a politikai választásokig –, s mindez így-úgy visszahull, hoz jót vagy rosszat arra, aki választ. Ezért valamennyi területre érvényesek a szavai: „Az emberek befolyásolásának legjobb módszere nem a kényszerítés, hanem az átverés. Napjaink félretájékoztató kampányai különösen veszélyesek, mert nem tűnnek annak.” S nem kell politikai híreket nézni, hogy élénk álljon e könyv mondandója – elég a reklámokat, valamint a különféle „közlések” özönét a tömeg-médiában, tömegszórakoztatásban és a közösségi hálókön.

Filozófiai elemzést egy recenzióhoz zanzásítani – lehet, már aki meri. Mi inkább arra törekszünk, hogy mutassunk valamit abból, miként kezeli Wikforss a témát és halad a mondandójával.

A filozófus közelítésmódját alkalmazza: elemez, osztályoz – az már a témakör természetéből adódik, mindannyiunk balszerencséjére, hogy ebben nem érhető el olyan egzaktság, mint a természettudományokban. Íme, betekintőül:

Egyik indító tétele: „A gond az, hogy a tudást különböző okokból elutasítjuk, vagy képtelenek vagyunk befogadni. Nem tényreiszisztensek lettünk, hanem tudásreiszisztensek.” – Ez az állítás már attól is igen kényes, hogy miként jelennek meg számunkra a világ „tényei”, hogyan jelennek meg – vagy sokkal inkább jelenítik meg azokat – meg nekünk a barlangunk falán. Mi az, amit a közvetlen érzékelésünk révén megbízhatóan megismerhetünk, s így „tudássá” válik bennünk, s mivel jár, hogy az ezeken kívül eső dolgokról, „tényekről” lényegében a hozzánk elérkező információk révén szerzünk tudomást. Mindezzel máris belebotlunk a könyv egyik fő témájába, az információk teljességének és értelmezésének kérdésébe, nemritkán csapdájába.

„Mik a tények? *A rövid válasz: a tények írják le, milyen a világ.* Legyen szó a legnyilvánvalóbb hétköznapi tényektől kezdve a világmindenség keletkezését leíró tényekig bármiről. (De honnan tudjuk, hogy az valóban tény, nem pedig hamis állítás? – Osman P.) A hosszabb és filozofikusabb válasz szerint *tény az, ami igazgá teszi a tényszerű állításokat, vagyis tény az, ami igazgá tesz.* (Tessék? – Osman P.) A világot leíró állítások attól függően igazak vagy hamisak, hogy milyen a világ, mely tények állnak rendelkezésre.” – Jó kérdés itt az igazság teljessége a rendelkezésre álló tények függvényében, pl. klasszikus fizika vs. mai fizika.

„*Több dolgok vannak...*”: „Rengeteg tény van, amelyről nincs tudomásunk: olyanok, amelyek túl triviálisak ahhoz, hogy foglalkozunk velük, és olyanok, amelyeket túl nehéz kideríteni (vagy épp ezt hisszük róluk, a kellő ismeretek hiányában – Osman P.). Valószínűleg sok olyan tény is van, amelyről nem lehet tudomásunk, egész egyszerűen azért, mert megvannak a kognitív korlátaink. *Hiába az ember a legnagyobb kognitív kapacitással rendelkező állat, ez a kognitív kapacitás is korlátozott.* [Ezért] biztosan van egy csomó olyan tény is, amelyet az ember nem fog megtudni. Ezért van igazság abban az állításban, hogy rezisztensek vagyunk a tényekre, legalábbis részben.” – Igazából ahogy az emberiség kollektív tudása bővül, mind több olyan „tény” van, amelyhez az emberek messze túlnyomó része nem fér hozzá, vagy nem ért meg, s így az számára nem tud tény lenni – úgy kábé ilyen a modern tudományok, technikák és technológiák csaknem egésze. S van itt egy szinte felmérhetetlenül fontos jelenség: több okból, amelyeket itt nem részletezhetünk, a modern ember látóköre exponenciálisan bővül, ám úgy, hogy az ebben megjelenő „tényekről” szóló információk másod- és sokadkézből jutnak el hozzá, többnyire „tükör által homályosan”, s nemritkán szándéktalanul vagy épp nagyon is célorientáltan torzítva. Ez igencsak kárára lehet a valóság megbízható megismerésének, s „rezisztenssé” tehet az ilyesfajta tudással szemben. Wikforss ezt írja: „Az evolúció olyan képességekkel ruházott fel minket, amelyek garantálják a külvilág információinak hatékony befogadását – például látás meg hallás útján – és kognitív feldolgozását, ami a túlélést elősegítő cselekvésekhez vezet” – ám ez arra a világra érvényes, amelyben az ember kialakult, ahol „a külvilág információi” a természeti környezetből jöttek, s amelyet azóta a civilizációi és technológiai teljesen felülírtak.

Világos? „Az már most is világos, hogy *ami jelenleg a minket körülvevő világban történik, nem írható le egyfajta tényrezisztencia terjedéseként.* Nem az a gond, hogy rengeteg tény van, amelyet egyszeriben képtelenek vagyunk felfogni. *A kutatók és az átlagemberek is tisztában vannak például a klímaváltozásra, a túlnépesedésre, az oltásokra, a bevándorlásra és a munkanélküliségre vonatkozó tényekkel.* A gond az, hogy a tudást különböző okokból elutasítjuk, vagy képtelenek vagyunk befogadni. Nem tényrezisztensek lettünk, hanem tudásrezisztensek. Ahhoz, hogy megértsük ezt a fontos különbséget, meg kell néznünk, mi a tudás.” – Valóban még az átlagemberek is tisztában vannak a fent sorolt „tényekkel”? Honnan is vehetnék a valóban megbízható bizonyosságot olyan kérdésekben, amelyek megítélése mélyreható szaktudást és akár igen sok tényadatot is igényel? Mit tudhat az átlagember, vagy bárki, aki nem erre szakosodott, valódi tudós a klímaváltozásról azon túl, amit külön-

féle indítékokból mondanak neki? A munkanélküliségről, amely egy mérési módszertől is függő statisztikai adat? Az oltásokról, amikor közéleti háború dúl körülöttük, nem is szólva a bennük rejlő óriási profitokért folyó piaci hadakozásról? A további említettekkel együtt Wikforss e pár sora remek példa arra, mennyire „relatívák” lehetnek a tények az élet, a társadalom, a gazdaság területein, s még inkább azok, ha érdekek is kötődnek a besorolásukhoz.

Mi a tudás? Az erre válasszal szolgálni igyekvő alfejezet túlnyomó részének megismerését meghagyjuk az Olvasónak, csupán pár részletet, állítást hozunk ide. *Kemény indítás:* „Természetes dolog, hogy úgy hisszük, a tudás az agyban lakozik. Elolvasok egy szöveget, megjegyzem az információkat, és el tudom mesélni másoknak. De ez alapvetően hamis kép a tudásról. Kezdsnek határoljuk el az elméleti és a gyakorlati tudást! Az elméleti tudás az, amelyet egy könyvben megtalálunk. Mindig van egy meghatározott állítástartalma, amely a 'tudom' szót követi. Tudom, hogy Stockholm Svédország fővárosa. A gyakorlati tudásnak nincs ilyen gondolati tartalma. Inkább egyfajta képességgént, bizonyos cselekvések végrehajtásához szükséges tudásként kell felfognunk. Rendelkezem az olvasás, a teniszezés, a biciklizés képességével.” – Ez mintha igencsak erőltetett lenne. Vannak velünk született képességek, ám a képességeink messze túlnyomó részét tanuljuk, amint bizonyos állatfajok fiatal egyedei is tanulnak egyes képességeket. Az állatokkal ellentétben mi tudatosan tanulunk – olvasni, kerékpározni, teniszezni, s ez az eleinte nagyon is tudatosan végzett művelet sor a gyakorlással válik rutinná, vezérlését átveszik az agy más, állandó tudatos ráhatást nem igénylő részei. A folytatás is eléggé sajátos.

„Ami a gyakorlati tudást illeti, nem nehéz belátni, hogy nem a fejben lakozik. Persze szükségünk van az agyunkra, hogy végrehajtsuk ezeket a cselekvéseket, de természetesebb lenne azt mondani, hogy a képesség az egész testünkben rejlik. (Ha a képesség valójában jól begyakorolt tudás, vajon mi tárolja 'egész testünkben' annak 'szoftverét'? – Osman P.) Az már kevésbé nyilvánvaló, hogy az elméleti tudás sem a fejünkben lakozik. Az elméleti tudás a gondolatainkkal áll kapcsolatban, és azok csak a fejünkben vannak, nem? A válasz az, hogy a tudás egyik fontos összetevője valóban a fejünkben van, de maga a tudás nem.” Erre filozófushoz illően összetett és bonyolult magyarázat következik. Egyik eredménye: „Meghatároztuk tehát a tudás egyik összetevőjét, a hitet vagy meggyőződést, vagyis azt a pszichológiai állapotot, amely döntő szerepet játszik a cselekedeteinkben. Meglehetősen bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a (tudatos vagy tudattalan) meggyőződéseink a fejünkben lakoznak, még ha az nem is egyértelműen tisztázott, hol.”

„Azt biztos állíthatjuk, hogy a hit a fejünkben van. Akkor miért nem mondhatjuk el ugyanezt a tudásról?” A menetelés a válasz felé Platónnal kezdődik, s annak sodrában folytatódik. „A későbbi filozófusok elfogadták Platón következtetését. A tudás egyszerre követeli meg azt, hogy az embernek legyen véleménye (meggyőződése), és hogy ez a vélemény igaz legyen.” És „[a]karmilyen erős is a meggyőződés, nem azonos a tudással”, ez pedig egy meglepő tételhez vezet: „Többnyire nem a mi hibánk, ha tévesek a meggyőződéseink. Inkább

csak balszerencsénk van. (Miért nem fogadták el ezt a vizsgákon? – Osman P.) Erre többször is vissza fogok térni a könyvben. Most csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy mivel a tudás nemcsak attól függ, ami a fejünkben van (vagyis attól, amit hiszünk), hanem attól is, milyen a világ valójában (vagyis hogy igaz-e, amit hiszünk), a tudás nem személyes.” Ezzel eljutunk az *igazság korrespondenciaelvéhez*. Röviden: *az igazság a gondolat és a világ közötti megfelelés*. Továbbá: „A tudáshoz nemcsak meggyőződésekre, hanem *igaz meggyőződésekre van szükség*. De még ez sem elég. Hiányzik még valami ahhoz, hogy az igaz meggyőződés tudás legyen, és ez a valami a meggyőződés okában keresendő.”

És megérkeztünk: „Ezért a filozófusok egyetértenek abban, hogy *a tudásnak (legalább) három feltételt teljesítenie kell*:

- Kell hozzá egy meggyőződés, egy sajátos kognitív gondolati tartalommal járó pszichológiai állapot (esik, a Föld gömbölyű).
- A meggyőződésnek igaznak kell lennie. A gondolat tartalmának bizonyos értelemben meg kell felelnie a világnak.
- A meggyőződésnek valamiféle jó okon vagy bizonyítékon kell alapulnia. Az, aki csak helyesen tippel, nem rendelkezik tudással.”

A legutóbbi mintha döccenne: mi másból lenne az embernek meggyőződése, mint jó okból vagy, ami még szilárdabb alap, bizonyítékból? Mitől „jó” az ok? Wikforss válasza: „Azok a jó okok, amelyek eléggé valószínűvé teszik a meggyőződéseim helyességét ahhoz, hogy az már tudásnak számíton. Ez azt jelenti, hogy a jó okok bizonyos értelemben objektívek, tőlem függetlenek.” Nézzük ehhez a fent említett klímaváltozást! A földi éghajlat óriási és rendkívül összetett rendszer, amelyben a különféle tényezők változásai és számtalan kölcsönhatása állandó mozgásban lévő dinamikus egyensúlyt alakítanak ki. A „klímaváltozásban” megjelennek viszonylag gyors, pár év(tized)es ingadozások, a valódi felmelegedés/lehűlés pedig évezredes trendekben alakul ki. E hármas kritérium alapján hogyan is lehetnek az átlagemberek tisztában a klímaváltozás tényével? Továbbá: ha a „tippelés” onnan jön, hogy a zoké megsúgta, az elég jó ok, vagy sem? Mindaz, amit az iskolákban tanultunk közvetlenül meg nem tapasztalható dolgokról, kezdve akár az izzó vas színének és hőfokának összefüggésétől vagy a kémia nagy részétől a felsőfokú matematikán át a kvantummechanikáig, mi volt a „jó ok, bizonyíték”? Az, hogy erre hitelesített intézményben tanították – merthogy utánaolvasással verifikálni aligha tudtuk volna?

A következő alfejezet *A bizonyíték*, utána jön *A kételkedés*. Itt roppant időszerű kérdésbe botlunk. „Cogito ergo sum” – idézi Wikforss, és „a gondolkodás egy én létét feltételezi (bár ezt nem minden filozófus fogadta el)”. Elemzésnél mindig a definíciók csapdájában vergődünk, s itt is kellene pontosítani, mi is a gondolkodás, ám az izgalmas kérdés: ha az önfejlesztő MI elér arra a szintre, amely gondolkodásnak tekinthető, énje is lesz? A fordulatot gondolatmenet egy pontján kijelenti: „A tudáshoz nincs szükség abszolút bizonyosságra vagy kétségbevonhatatlan bizonyítékra. *A bizonyítékhoz való ragaszkodás szkeptikus magol-*

vadáshoz vezet”, továbbá „[a]z nem kifogás a meggyőződésemmel szemben, hogy [esetleg] tévedhetek.”

Következik: *Okok a meggyőződések ellen* – „Az, hogy a bizonyítékokat különféleképpen alá lehet aknázni, és el lehet hinteni a kétség magvait, nagyon fontos a tudásrezisztencia jelensége szempontjából, és erre vissza is fogok térni a negyedik fejezetben, amikor a félretájékoztatást tárgyalom.” S egy alapvető tétele: „*Főként azért vagyunk felelősek, hogy miképp ellenőrizzük a meggyőződéseinket és keresünk bizonyítékokat. Erre még visszatérek az utolsó fejezetben.*”

A *tudásrezisztencia* a kifejtés következő állomása. „A tudás az az állapot, amelybe akkor kerülünk, amikor igaz, megalapozott meggyőződések birtokába jutunk.” Pszichológiai szempontból jogos, s Wikforss helytállóan vázolja fel a tudáshoz vezető aktív folyamatot is. Megkockáztatható viszont egy másik vetület: a tudás az adat és információbázis dolgok megítéléséhez, újabb tudás megszerzéséhez.

A folytatás a *tudás értékét* vizsgálja, s ezúttal is Platontól indul. A gondolatmenet egy érdekes szakasza: „Annak, aki tudással bír, jó oka van hinni, amit hisz, és ennek következményei vannak a cselekedeteire és a másokkal való interakcióira is. A jó okok, azaz a bizonyítékok tehát azért kellene, hogy meg tudjunk vitatni valamit, és közös döntést hozhassunk. Ezért észszerű az a feltételezés, hogy a tudás elsősorban az embernek rendkívül értékes, mert az emberi lét alapvetően kommunikációra, vitára és együttműködésre épül. („Elsősorban az embernek”? Vajon bármilyen más lény rendelkezhet tudással? Lehet-e a tudás más, mint ismeretek *tudatos* birtoklása, s rendelkezhet-e bármilyen más lény ilyen szintű tudattal? – Osman P.) Erre többször is vissza fogok térni a könyvben. Ehhez kapcsolódik a közelmúltban sokat vitatott kérdés: *mi a tudás jelentősége a demokrácia szempontjából*. Az alapgondolat az, hogy a politikai döntések azt tükrözik, milyennek szeretnék látni az állampolgárok a társadalmat. Ezért kulcsfontosságú, hogy megfelelő információkkal rendelkezzenek a társadalmi tényekről és a különböző célok eléréséhez használható eszközökről. Hogy milyen végső célokra törekszünk, az természetesen irányadó kérdés, és nem lehet tudományosan meghatározni (bár az erkölcsfilozófia sokban segíthet). De *hogyan elérhessük ezeket a célokat (akármik legyenek is), tudnunk kell, hogy néz ki a valóság, és milyen eszközökre van szükségünk, amihez jó okokon és racionális érvelésen alapuló nyilvános párbeszédre van szükség.*” Az ezt követő mondat olyan teret nyit, felvetődő kérdésekkel és implikációkkal, amelyek ugyan döntő jelentőségűek, de kibontásuk, megvitatásuk máshová való: „Szomorú példa az ellenkezőjére a 2016-os elnökválasztás az Egyesült Államokban.”

„*Végezetül nézzük meg, mit is jelent az, hogy valaki tudásrezisztens!* Ahogy a bevezetőben felhívtam rá a figyelmet, *nem az a gond, hogy bizonyos tényeket nem fogadunk be (ilyen tények mindig is lesznek), hanem hogy a tudást nem fogadjuk be.* De mit jelent ez? Azt gondolom, hogy a tudás harmadik feltételére kell összpontosítanunk: a jó okokra, vagyis a bizonyítékokra. A nagy gond az, hogy (bizonyos helyzetekben) bizonyítékrezisztensek vagyunk, és

nem jó okokra, azaz bizonyítékokra alapozzuk a meggyőződéseinket. *Mivel a bizonyíték és az igazság összefügg, ez azt jelenti, hogy nem túl gyakran sikerül az igazság közelébe jutnunk.*

A bizonyíték- vagy tudásrezisztenciának két fajtáját különböztethetjük meg. Egyrészt (többé-kevésbé tudatosan) kerüljük a releváns információk befogadását és a meggyőződéseink alapos ellenőrzését. Nem olvasunk utána dolgoknak, ragaszkodunk a meggyőződéseink alátámasztó forrásokhoz, és nem fárasztjuk magunkat azzal, hogy ellenőrizzük ezeknek a hitelességét. (Utánaolvasni – valóban rajtunk múlik? Korunkban ez gyakorlatilag szinte lehetetlenné vált. Eleve, a mai életvitel szorításai egyre kevesebb időt és energiát hagynak erre. A csúcstechnológiás tömegkommunikáció és – szórakoztatás úgy eláraszt a legkülönfélébb minőségű információkkal, hogy a legtöbbeknek erősen csökken az igénye a még további utánolvasásra. Aki pedig mégis ezt tenné, a nehezen verifikálható, gyakran tudatosan manipulált információk özönével találja szemben magát, és igen sok energiára és saját tudásra van szüksége ahhoz, hogy kiválogassa a magot az azt elárasztó pelyvából – Osman P.)

Másrészt, ha hozzájutunk is a releváns információhoz, továbbra is azt hisszük, amit nincs jó okunk hinni. *Azt hisszük, amit hinni akarunk, és nem azt, amit okunk van hinni, Magyarán, nem vagyunk racionálisak.* A pszichológusok ezt motivált gondolkodásnak hívják, és ahogyan azt majd látni fogjuk, ez döntő tényező a tudományellenességben. Ahhoz, hogy megértsük, miért van ez így, meg kell vizsgálnunk a tudás külső és belső ellenségeit. *A harmadik fejezetben a kétfajta tudásrezisztencia mögött megbúvó pszichológiai mechanizmusokat fogom tárgyalni. A negyedikben további mechanizmusok, a hazugságok és a félretájékoztatás egyéb formái kerülnek terítékre, amelyek a belső mechanizmusokkal kölcsönhatásba lépve jelentősen hozzájárulnak a napjainkban széles körben megfigyelhető tudásrezisztenciához. De előbb egy alapvetőbb problémával kell foglalkoznunk: annak a kétségbe vonásával, hogy vannak a világon tények, amelyekről objektív tudást szerezhetünk.*

Ténynihilizmus a következő címszó, az indítás pedig kissé sajátos. A Trumpot támogató Scottie Nell Hughes-tól idézi „There is no such thing, unfortunately, anymore as facts. Vagyis: tények sajnos már nincsenek” egy másik hasonlóval együtt, majd oda jut, hogy „[a]zt persze nem tudhatjuk, mi állt ezek mögött a kijelentések mögött (és erre még visszatérek). *Hívjuk azt az állítást, amely szerint tények nincsenek, ténynihilizmusnak vagy ténytagadásnak!*” Ténytagadás? A fizikai valóság tényeit tagadni egy dolog – bár Einstein is milyen hevesen ment szembe a kvantummechanika felemelkedésével –, a társadalmi „felépítmény” „tényei” már más kérdés lehet, azokat csak összefüggéseikkel, hátterükkel együtt szabadna vizsgálni, hogy „mi áll mögöttük”. Még a statisztikai adatoknál is számíthat az alkalmazott módszertan, a közvélemény-kutatások eredményét pedig igencsak képes befolyásolni a felmérés technikája – Wikforss maga is hosszan elemzi a közvéleménykutatások megbízhatóságát. Szórakoztatóan érdekes elemzést kapunk a ténynihilizmusról, „Nem mondanak-e ellent a ténynihiliztáknak önmaguknak, amikor azt állítják, hogy a „tények nincsenek” kijelentés igaz?”; majd „[a] ténynihilizmus a filozófia tömegpusztító fegyvere. Úgyhogy tegyük is félre, és

beszéljünk inkább néhány ezzel rokon elméletről, amelyek mind annak megkérdőjelezésén alapulnak, hogy lehet-e teljes bizonyossággal tényekről beszélni!”

Remek és izgalmasan kacsaringós filozófiai eszmefuttatások következnek, a társadalmi valóság kérdéseire kötve. Tárgyalja a szubjektív nézetek szerepét – az alfejezet címe *Igazam van?* –, a következő *Társadalmi konstrukciók*, majd *A posztmodern a Trump-érában*. Ebből egy apró, jellemző részlet: „Nehéz meghatározni, mennyit használnak és mennyit ártanak a posztmodern áramlatok azzal, hogy ráirányították a figyelmet a különböző nézőpontok fontosságára. Szerintem bizonyos területeken ártottak, főleg a tudományos világban (kiváltképp a bölcsészet- és a társadalomtudományok egyes ágaiban), de az ezen kívüli hatást nehezebb felbecsülni. A legnagyobb veszély valószínűleg nem abban rejlik, hogy az emberek magukévá teszik a posztmodern elméleteket, és megkérdőjelezik az objektív valóság gondolatát. Hanem inkább abban, hogy a különböző nézőpontokról folyó diskurzus megnehezíti, hogy egyszerűen azt mondhassuk a propagandára és a félretájékoztatásra, hogy: *de hát ez nem igaz!* Ahogy Timothy Williamson filozófus fogalmaz, posztmodern gondolkodásmódhoz gyakran a tolerancia hívei folyamodnak. Félnek, hogy megsértenek valakit, és úgy vélik, intoleráns dolog igazként vagy hamisként osztályozni a meggyőződéseket. *A gond az, hogy ezzel mentséget szolgáltatnak a Trump-féle demagógoknak. Ha minden csak nézőpont kérdése, mi a baj Trump nézőpontjával?*”

A folytatás visszajut Scottie Nell Hughes fentebb idézett, kárhoztatott kijelentéséhez. Wikforssnak, a felhívott kritériumait követve mondania kellene, mi a jó okunk hinni, hogy ez tényállítás, és nem képes beszéd? Ő viszont erre futtatja ki: „Hughes egy olyan elképzeléssel kacérkodik, amely igencsak áthatja napjaink társadalmát: minden csak értelmezés kérdése. Azt mondja, hogy a tények olyanok, mint a közvélemény-kutatás vagy a híres félig teli pohár: mindenki a maga módján értelmezi őket. Rendelkezésünkre állnak az adatok (például a közvélemény-kutatások eredményei), de az értelmezésük mindig az egyén nézőpontjától vagy érdekeitől függ, és egyetlen értelmezés sem érvényesebb a másiknál.” Hosszú elemzés következik az értelmezési kérdésekről, a hozzáállásról, amely szerint „mindent többféleképpen lehet értelmezni”, igazán érdemben a közvéleménykutatásról (nem meglepően az amerikai elnökválasztás kapcsán), majd a *statisztika* kerül a boncaszatra.

Ez nehéz... az alfejezet címe, indítása pedig „[t]ermészetesen előfordul, hogy szándékosan manipulálják az adatokat. Jól példázza ezt a svéd bűnügyi statisztikákról és a bevándorlásról szóló nemrég kirobbant vita. Érdekes módon ennek háttérében is *Trump áll.*” Itt Trump olyan kijelentése áll a háttérben, amellyel „egy dokumentumfilm, az egy ideig Svédországban élő Ami Horowitz egyik kijelentését kommentálta. Horowitz kijelentései részben tévesek, részben félrevezetőek.” Mindezt azért érdemes itt felhozni, mert ha még az amerikai elnök is így melléfog a „tények” kezelésében (tegyük félre a gyanakvó magyarázatokat!), akkor mire számíthatnak az emlegetett „átlagemberek”, és mit várhatunk tőlük? S *hogy a valósághoz mennyire jól választotta az Ez nehéz...címét: „Úgy tűnik tehát, hogy Horowitz*

kijelentéseinek politikai okai voltak, és nem tényeken alapultak. *Ugyanakkor a [svéd] kormány állításai között is vannak megtévesztők.* Az igaz, hogy a Svédországban elkövetett gyilkosságok száma most alacsonyabb, mint 1990-ben, de azt nem említik, hogy ez igaz az Egyesült Államokra, valamint a nyugat- és észak-európai országokra is. Tino Sanandaji egy cikkben rámutat erre, és azt is állítja, hogy a kormány elmulaszt megemlíteni pár fontos számot: a gyilkosságok gyakorisága Nyugat-Európában nagyobb mértékben csökkent, mint Svédországban, Norvégiában még számottevőbben, Nem szabad elfelejteni, hogy *az olyan kis országokban, mint az északi államok, nagyon óvatossá kell lenni a bűnügyi statisztikákkal.* S a kegyelemdöfés: „Tanulságos példa erre a norvég, amely 2011-ben kiugró tendenciaváltozást mutatott: a 2010-es százezer lakosra jutó 0,6 gyilkosság 2011-ben hirtelen 2,2-re ugrott. Mitől lett Norvégia egyszeriben ennyire erőszakos? A válasz: Anders Breiviktől.” – Ennyit az egy ponttól egy ponthoz viszonyító statisztikák valóságúságáról!

A folytatásból, ahol épp különféle tények – pl. bevándorlás, másrészt bűnelkövetések, dohányzás, élettani jelenségek – statisztikai adatainak alakulása közti esetleges összefüggésekről szól: „*Honnan tudjuk, hogy oksági összefüggéssel vagy csak korrelációval van-e dolgunk?* A kérdéstről azóta vitáznak, hogy David Hume publikálta híres Értekezés az emberi természetről c. művét. Hume azt mondja, hogy az oksági összefüggéseket nem figyelhetjük meg. Csak azt figyelhetjük meg, hogy történik egyvalami, aztán másvalami. Mi is a helyzet akkor a bűnözéssel és a bevándorlással?” S a *tanulságos konklúzió*: „A svéd bűnügyi statisztikák és a bevándorlás körül forgó vita híven tükrözi, *milyen kihívásokkal kell szembenéznünk, ha összetett tényekről van szó.* Azok, akik ellenzik a bevándorlást, és nem bíznak a médiában, felnagyítják a bevándorlás és a bűnözés közötti összefüggést. Ezzel szemben azok, akik pozitívan állnak hozzá a bevándorláshoz, azt nagyítják fel, ami alátámasztja, hogy nincs valós kapcsolat a kettő között. *Csak ritkán alkotunk teljesen pontos képet arról, amit tudunk.*”

„*A komplexitás problémája az ismeretterjesztésben is felmerül. A tudományos felfedezések gyakran olyan összetettek, hogy nem lehet őket az ismeretterjesztés szintjén elmagyarázni.* Mark Carnall, az Oxfordi Egyetem Természettudományi Múzeumának kurátora kiváló példát mond erre: Mikor éltek a dinoszauruszok? [Wikiforrás vázolja a kor és egyéb meghatározással kapcsolatos problémákat, és] Carnall úgy véli, hogy ha kikerüljük az ilyen bonyodalmakat, és nem tisztázzuk, mit nem tudunk, akkor a bizonyosság hamis benyomását keltjük. Ugyanakkor, mondja, az is veszélyes, ha hangsúlyozzuk a tudásunk korlátozottságát, mert attól meg az az érzése támad az embernek, hogy csak találgatunk, holott igenis vannak bizonyítékaink, amelyek felettébb valószínűvé teszik az elméleteinket. Ezért jelent kihívást úgy beszélni tudományos felfedezésekről, hogy nem egyszerű és teljes mértékben bizonyított tényeknek állítjuk be őket, de azt az érzetet sem keltjük, hogy csupán okos találgatáson alapulnak.

Minden kutató, aki megpróbálja az ismeretterjesztés szintjén elmagyarázni a tudását, tisztában van vele, mekkora kihívás ez. Az ember mindent elkövet, hogy legalább félrevezető dolgokat ne állítson, de közben tudja, hogy egészen biztosan kénytelen lesz egyszerűsíteni és elkerülni a különféle bonyodalmakat. Ennek két veszélye van. Először is ezzel azt az érzetet keltjük, hogy a tudomány gyerekjáték, mindenki kialakíthatja a maga nézeteit a kérdésben, és a szakértelmet túlértékelik. Másodszor az ismeretterjesztő irodalom egyszerűsítései ahhoz a képzethez vezethetnek, hogy a kutatók folyton változtatják a véleményüket, ezért nincs értelme rájuk figyelni. Egyik nap azt mondják, hogy a tej egészséges, másnap meg azt, hogy egészségtelen. Eredmény: az emberek nem szerzik meg a tudást, amelyet közvetíteni kívánunk nekik. Persze az sem megoldás, hogy a tudósok nem írnak ismeretterjesztő szövegeket. Akkor egészen biztosan csak rosszul egyszerűsített ismeretterjesztő irodalom fog születni.”

„A következő fejezetben közelebbről is megnézzük azokat a mechanizmusokat, amelyek gátat szabnak a tudás megszerzésének. Idáig megállapítottuk, hogy nincsenek alternatív tények, mert a tények a világot írják le, és az csak egyféle lehet. (Ismét ott tartunk, mekkora különbség van a természet, és a társadalomtudományok által leírt világ között. A világ talán valóban egyféle – bár az utolsó 120 év tanulságai nyomán ki tudja, milyen meglepetések várnak még ránk –, ám a tudományok fejlődésével egyre mélyebb struktúráit, s talán újabb arcait is megismerhetjük. Az is kritikus kérdés, mennyire jól írják le a tények a világot. Eukleidészt sem érvénytelenítették a későbbi felismerések, csak behatárolták tételei érvényességi tartományát. A 19. sz. vége felé jól tartotta magát az állítás, hogy a fizikában már minden lényegeset felfedeztek, s már csak finomítások jönnek – és tudjuk, mi jött! – Osman P.) De ugyanannak a ténynek lehetnek alternatív leírásai. Vannak alternatív fogalmak és osztályozási módok, de azt nem mi döntjük el, hogy egy fogalom megfelel-e a világ egy elemének. (De hiszen nem épp ez a tudományos kutatás egyik alapvető feladata? – Osman P.) Az adatokat alternatív módon lehet értelmezni, de az értelmezés helyességét a világ milyensége dönti el, akkor is, ha sosem tudhatjuk teljesen biztosan, mi a helyes értelmezés.” – Vajon nem helytállóbb-e, hogy „a világ milyensége” a valósággal szolgál, de nem aktív létező, hogy dönthessen, és ez is a tudományos kutatás feladata a világ milyensége megismerésének alapján. – Osman P.)

Ó, fájdalom! – értelmezést nem engedő tény, mit mutat a karakterszámláló. A következő fejezetek tartalmáról már idéztük Wikforss utalásait, így azokon csak átszáguldunk, belső címeiket idézve:

- *Kognitív torzítások: A racionális állat / Miért hiszünk furcsa dolgokban? / Megerősítési torzítás / A politikailag motivált gondolkodás / Mi magyarázza a kognitív torzításokat? / A lehorgonyzás és a bumeránghatás*
- *Hazugság, álhír, propaganda: Nyelv és valótlanosság / A hazugság / Miért hazudunk? / A tudás és az internet / A félretájékoztatás / Összeesküvés-elméletek / Félretájékoztatás az autoriter államban*

- *A tudás és az iskola: A svéd iskolarendszer hanyatlása / A konstruktivista pedagógia – „kifelé tartunk egy sötét korszakból, ahol a pedagógiát az a félreértés jellemezte, hogy a tanár közvetítheti a tudást” / Oktatáskutatás és ideológia / A tudás konstruktivista szemlélete: a 2000-es évek / Demokratikus tudásszemlélet? / A megértés és a kritikai gondolkodás konstruktivista szemlélete*
- *Mit tegyünk? Viharzóna / A kritikai gondolkodás / Forráskritika (a tömegkommunikáció és az internet korában ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni! – Osman P.) / Megbízni a szakértőkben (monetarizált világunk alapproblémája: létezhet-e független szakértő, s hogyan juthat szóhoz? – Osman P.) / Vita és tényellenőrzés / Összefoglalás: mit tegyünk? – Külön-külön sorolja: Mindannyian + Újságíróként + Kutatóként.*

Dr. Osman Péter